

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
VOL. 4

KALENDARZ W ŻYCIU CERKWI I WSPÓLNOTY

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej i Urszuli Pawluczuk

Białystok 2013

SPIS TREŚCI

Antoni Mironowicz	
<i>Znaczenie chrztu Rusi w ewangelizacji Europy Środkowo-Wschodniej</i>	7
Jarosław Charkiewicz	
<i>Święci w „Martyrologionie Syryjskim”</i>	27
Татьяна Суботин-Голубович	
<i>Национальные святые в календаре Сербской Церкви</i> <i>(по средневековым источникам)</i>	37
Dominika Gapska	
<i>Dni pamięci świętych władczyń w kalendarzu serbskiej</i> <i>Cerkwi prawosławnej</i>	49
abp Jakub (Kostiuczuk)	
<i>Kalendarze używane w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego</i>	59
Ks. diakon Aleksy Kucy	
<i>Misterium czasu w myśli patrystycznej Kościoła prawosławnego</i> <i>a kalendarz liturgiczny</i>	69
Ks. archimandryta Andrzej (Borkowski)	
<i>Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele</i> <i>prawosławnym w Polsce</i>	77
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Z polemik XVII-wiecznych. Głos w sprawie kalendarza</i> <i>Kasjana Sakowicza</i>	91
Urszula Pawluczuk	
<i>Próby wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego w Kościele</i> <i>prawosławnym w II Rzeczypospolitej</i>	103
Марина Чистякова	
<i>Прологи Великого княжества Литовского и Польского</i> <i>Королевства в издании „Предварительный сводный каталог</i> <i>церковнославянских проложных текстов”, том I: сентябрь</i>	113

Elżbieta Kierejczuk	
<i>Zachowane manuskrypty ze zbiorów szesnastowiecznej biblioteki monasteru supraskiego</i>	123
Marzanna Kuczyńska	
<i>Kalendarzowa struktura homiliarzy ewangelicznych</i>	135
Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew	
<i>Tablice paschalne – pomoc w określaniu chronologii i konfesji rękopisów i druków cyrylickich</i>	147
Aleksander Naumow	
<i>Łączenie dat stałych z cyklami ruchomymi w praktyce prawosławia</i>	155
Zdravko Stamatovski	
<i>Kalendarz w macedońskiej tradycji cerkiewnej i ludowej</i>	163
Александр Гаврилин	
<i>Попытки реформ в Латвийской Православной Церкви во второй половине 30-х годов XX века</i>	175
Ирина Герасимова	
<i>«Виленские напевы» в рукописях Киевской митрополии и Московского патриархата последней трети XVII – начала XVIII вв: проблемы трансмиссии и адаптации</i>	187

ŚWIĘCI W *MARTYROLOGIONIE SYRYJSKIM*

Słowa kluczowe: święci, *Martyrologion Syryjski*, kalendarz kościelny

Święci zajmują ważne miejsce w Kościele prawosławnym, jego historii, liturgice, hagiografii, hymnografii, ikonografii, pobożności, etc. Cześć oddawana przez chrześcijan świętym pojawiła się wraz z powołaniem do życia Kościoła i sięga czasów apostołskich. Tradycja ta nie od razu jednak znalazła swoje odbicie w poszczególnych elementach życia Kościoła. Trwający do dziś proces rozwoju kultu świętych jest długi i złożony. Prześledzić to można m. in. analizując proces kształtowania się kalendarzy.

Pierwsze chrześcijańskie kalendarze pojawiły się zapewne krótko po ogłoszeniu edyktem mediolańskim z 313 roku swobody religijnej w Cesarstwie Rzymskim. Nie zachowały się one jednak do naszych czasów. Za pierwszy *stricte* chrześcijański kalendarz, który powstał we wschodniej części cesarstwa, uchodzi *Martyrologion Syryjski*. Zanim przejdziemy do jego omówienia, nieco uwagi należy poświęcić warunkom, w jakich się kształtował.

Edykt mediolański położył kres otwartym i zorganizowanym prześladowaniom chrześcijan, dzięki czemu z większą intensywnością mógł rozwijać się kult świętych w chrześcijaństwie. Było to tym bardziej naturalne, że znane były daty śmierci męczenników, poszczególne gminy chrześcijańskie często posiadały ich relikwie, znane też były miejsca, gdzie znajdowały się ich groby. Każdy Kościół lokalny miał przy tym swoich męczenników, osoby związane z jego zasięgiem terytorialnym.

Nowe uwarunkowania polityczne sprzyjały ponadto gromadzeniu i opracowywaniu informacji o męczennikach, bazujących przede wszystkim na oficjalnych protokołach sądowych oraz spisanych świadectwach naocznych świadków. Taką pracę podjęto w każdej bardziej znaczącej gminie. W ten sposób zapoczątkowano tworzenie kalendarzy liturgicznych, które pierwotnie niemal wyłącznie zawierały wykazy świętych czczonych na danym terenie.

Aczkolwiek jeszcze przed wydaniem edyktu mediolańskiego informacje na temat świętych chrześcijanie włączali do innego rodzaju zbiorów. Początkowo, do IV wieku, zbiory te miały formę wykazów imion męczenników wraz ze wskazaniem dni ich modlitewnej pamięci. Spisy umieszczano na tabliczkach z imionami żywych i zmarłych członków danej gminy (tzw. dyptychy) i odczytywano podczas św. liturgii. Wykazy te,

„praprzodkowie” kalendarzy, były mniej lub bardziej lakoniczne, co wynikało z faktu, że adresowano je tylko do członków własnej gminy, dobrze obeznanej ze szczegółami życia i śmierci „swoich” męczenników. Wraz z rozwojem kontaktów między gminami pojawiły się kultury wykraczające poza teren jednej wspólnoty. Aby uniknąć zamieszania w dyptychach, pisanych przez różne gminy, z imionami różnych świętych, żyjących w różnych miejscach i różnym czasie w IV wieku pojawiły się *martyrologiony* (*martyrologia*), tj. wykazy męczenników ułożone w porządku dnia ich śmierci. Na ich podstawie sformował się roczny krąg nabożeństw. Najstarszym zachowanym do naszych czasów¹ spisem tego typu, jest spis święt Kościoła Rzymskiego *Depositio martyrum* z 354 roku².

Martyrologiony różniły się jednak od kalendarzy. Po pierwsze, zawierały znacznie więcej informacji o świętych niż kalendarze. Po drugie, w przeciwieństwie do kalendarzy nie miały przeznaczenia liturgicznego, kalendarze bowiem, wydawane z błogosławieństwa najwyższych władz kościelnych (danej gminy), były wykorzystywane podczas nabożeństw. Po trzecie, w kalendarzach początkowo wymieniano zwykle tylko jednego (najważniejszego, najbardziej znanego czy cieszącego się największą czcią) świętego czczonego danego dnia, podczas gdy w *martyrologionach* pod każdą datą wspomniano kilku czy nawet kilkunastu świętych³.

Początkowo kalendaria z imionami świętych chrześcijańskich były dołączane do kalendarzy pogańskich⁴. Pierwszy znany nam tak skonstruowany kalendarz powstał w Kościele Rzymskim na rok 354⁵. Sporządził go Furiusz Dionizy Filokalus dla chrześcijanina, wysokiego urzędnika rzymskiego o imieniu Walenty⁶. Od nazwiska autora nazywany jest *Kalendarzem Filokalusa* bądź *Chronografem*. Jest to kalendarz czysto pogański, w którym poza świętem Bożego Narodzenia znalazły się dwa wykazy świętych chrześcijańskich: pierwszy to spis 12 biskupów Rzymu (od Lucjusza do Juliusza I, tj. od 253 do 352 r.; łac. *Depositio episcoporum romanorum*), drugi zaś to spis rzymskich męczenników, wspomniane już *Depositio martyrum*, sięgające 304 roku i zawierające 22 imiona (w tym kilku biskupów Rzymu oraz kilku świętych nierzymskich)⁷. Przy ich

¹ Zaginął, niestety, fragment listu św. Cypriana z Kartaginy z 250 r. uważany za najstarszy spis świętych (List 12, 2). Pisał on: „Szczególną opieką należy otoczyć uwięzionych. Zapisywać dokładnie datę śmierci męczenników”. Św. Cyprian, *Listy*, tł. W. Sołdrski, wstęp M. Michalski, oprac. E. Stanula, Warszawa 1969, s. 55-57.

² В. Полонский, *Агиография*, www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/AGIOGRAFIYA.html [dostęp: 22.07.2013].

³ M. Matuszewski, „*Martyrologium Romanum*” jako księga liturgiczna, <http://www.kkbids.episkopat.pl/uploaded/a45/Anamnesis45-4a.pdf> [dostęp: 29.10.2012].

⁴ М. Скабалланович, *Толковый типикон. Объяснительное изложение типикона с историческим введением*, Москва 2004, s. 276.

⁵ Сергей (Спасский), *Полный месяцеслов Востока*, т. I, *Восточная агиология*, Москва 1997, s. 40; Wiktor Ałymow podaje rok 352; zob. В. А. Алымов, *Историческая литургия*, <http://likebook.ru/books/view/39655/?page=5> [dostęp: 20.10.2012].

⁶ M. Matuszewski, op. cit.

⁷ М. Скабалланович, op. cit., s. 276.

imionach nie umieszczano jeszcze określeń „święty”, ani „męczennik”. Wiadomo nam, że pod koniec IV wieku dni pamięci męczenników w kalendarzach kościelnych było „stosunkowo dużo”⁸.

Za najstarszy zachowany wschodni kalendarz liturgiczny uważany jest *Martyrologion Syryjski*. Arcybiskup Sergiusz (Spasski)⁹, który poświęcił mu obszerny artykuł¹⁰, nazywa go „zabytkiem pierwszorzędnej wagi dla wschodniej hagiologii”^{11,12}. Jest to pochodzący z 411-412 roku syryjski przekład greckiego tekstu, powstałego, prawdopodobnie, w Nikomedii w ostatniej ćwierci IV wieku¹³. Został odkryty w 1865 roku w rękopisach pochodzących z klasztoru znajdującego się na Pustyni Nitryjskiej (arab. Wadi an-Natron, kraina między Aleksandrią a Kairem)¹⁴ przez angielskiego orientalistę i arabistę Williama Wrighta¹⁵. Wright opublikował oryginalny tekst kalendarza i jego przekład na język angielski w czasopiśmie „Journal of Sacred Literature and Biblical Records”¹⁶. Obecnie *Martyrologion Syryjski* jest przechowywany w londyńskim British Museum. To jedyny kalendarz z „pierwszego okresu wschodniej hagiologii”¹⁷, tj. z pierwszych

⁸ Иларион (Алфеев), *Православие*, т. I, Москва 2008, s. 709. Przekład wszystkich cytatów z języka rosyjskiego wykorzystanych w niniejszym – artykule Jarosław Charkiewicz.

⁹ Arcybiskup Sergiusz (Iwan Aleksandrowicz Spasski) (1830-1904) – jeden z najbardziej znanych rosyjskich hagiologów i hagiografów XIX wieku. Od 1861 r. profesor Moskiewskiego Seminarium Duchownego. W latach 1882-1885 biskup kowieński, 1885-1892 biskup mohylewski i mściślawski, 1892-1904 arcybiskup włodzimierski i suzdalski.

¹⁰ Сергей (Спасский), *Древнейший восточный месяцеслов*, „Христианское чтение” 1900/5, s. 697-709; 1900/6, s. 873-892. Artykuł ten, zawierający zarówno omówienie kalendarza, jak i jego przekład na język rosyjski, został następnie włączony do pierwszego tomu największego hagiologicznego dzieła abp. Sergiusza pt. *Полный месяцеслов Востока...*, т. I, s. 75-87, 613-634.

¹¹ Pod terminem „hagiologia” należy rozumieć naukę zajmującą się kompleksowym badaniem świętości. Termin ten (choć jeszcze w dużym zakresie tożsamy z hagiografią) na Wschodzie po raz pierwszy w szerokim zakresie użyty został przez biskupa Sergiusza (Spasskiego) już w latach 70. XIX wieku. Na temat relacji między hagiologią i hagiografią patrz szerzej: J. Charkiewicz, *Współczesny stan badań nad prawosławną hagiologią*, „Elpis” 2013, Rocznik XV (XXVI), Zeszyt 27 (40), s. 129-137.

¹² Сергей (Спасский), архиеп., *Полный месяцеслов Востока...*, s. 76.

¹³ Wśród badaczy brak jest zgodności co do dokładnej daty powstania *Martyrologionu Syryjskiego*. Michaił Skabałanowicz podaje przedział czasowy między rokiem 370 a 400 (М. Скабалланович, op. cit., s. 277), abp Sergiusz (Spasski) pisze o „ostatniej ćwierci IV w.” (Сергий (Спасский), op. cit., s. 77), co powtarza archimandryta Cyprjan (Керн) (Киприан (Керн), *Литургика, Гимнография и эортология*, Москва 1999, s. 123; omyłkowo jest tu podany VI w., ale jest to tzw. „czeski błąd”), zaś współczesny badacz Wiktor Ałymow jest bardziej precyzyjny i twierdzi, że został on sporządzony, prawdopodobnie, w latach 90. IV w. (В. А. Алымов, op. cit.). Z kolei ks. Mateusz Matuszewski, nie podając źródła swojej teorii, pisze o roku 262 jako dokładnej dacie powstania martyrologionu (М. Мatuszewski, op. cit.). Z pewnością kalendarz ten nie mógł powstać przed 350 rokiem, bowiem pod datą 15 lipca zawiera już imię św. Jakuba z Nisibis, który zmarł właśnie w tym roku. Na dokładniejsze datowanie *Martyrologionu Syryjskiego* więcej światła mogą rzucić rozważania abp. Sergiusza (Spasskiego), który zwraca uwagę na nieobecność w kalendarzu oddzielnego święta Narodzenia Pańskiego, które osobno zaczęto świętować na Wschodzie później niż na Zachodzie: Сергей (Спасский), op. cit., s. 77; por. też: J. Charkiewicz, *Wielkie święta prawosławne*, Warszawa 2013, s. 56.

¹⁴ Zostały one przywiezione do Londynu w 1838 r.; patrz: http://pl.wikipedia.org/wiki/Kodeks_Nitryjski [dostęp: 30.07.2013].

¹⁵ William Wright (1830-1889) – znany brytyjski orientalista i profesor arabistyki Uniwersytetu w Cambridge.

¹⁶ W. Wright, *An Ancient Syriac Martyrology*, „Journal of Sacred Literature and Biblical Records”, t. VIII, 1865, nr 15, s. 45-56, 1866, nr 16, s. 423-432.

¹⁷ Сергей (Спасский), op. cit., s. 21.

czterech wieków chrześcijaństwa zachowany do naszych czasów (zachodnich kalendarzy zachowało się więcej).

Wyjaśnienia wymaga sama nazwa martyrologionu. W piśmiennictwie rosyjskojęzycznym nazywany jest *Kalendarzem Syryjskim* (cs. *Сирский месяцеслов*), badacze zachodni zazwyczaj nazywają go *Martyrologionem Syryjskim* (*Martyrologiem Syryjskim*). Chociaż konstrukcja zabytku odpowiada konstrukcji kalendarzy (krótkie adnotacje w ujęciu kalendarzowym), to druga z tych nazw przyjęła się zapewne dlatego, że poza kilkoma biskupami, którzy zmarli śmiercią naturalną, zawiera on imiona niemal samych męczenników, „dlatego też – pisze Sergiusz (Spasski) – zasadnie należy dać mu nazwę «martyrolog» (*мученикослов*)”¹⁸.

Martyrologion Syryjski jest stosunkowo krótki. Składa się z dwóch części: zasadniczej oraz dodatku. Część zasadnicza zatytułowana jest *Imiona panów naszych, męczenników i zwycięzców, oraz ich dni, kiedy przyjęli oni korony*¹⁹. „Zgodnie z greckim sposobem obliczania”²⁰ kalendarz rozpoczyna dzień 26 grudnia, a kończy 24 listopada²¹. Główną część zamyka fraza: „w tym miejscu kończą się wyznawcy (tj. męczennicy – przyp. J.Ch.)²² Zachodu”. Dalej mamy dodatek czy też aneks zawierający wykaz imion męczenników perskich. Tytuł tego dodatku brzmi: *Imiona naszych wyznawców*²³, *uśmierconych na Wschodzie*. Tytuł ten wyraźnie sugeruje, że nie tylko chrześcijanie rzymscy, ale też ci ze wschodnich patriarchatów – antiocheńskiego czy aleksandryjskiego – uważali siebie za zachodnich w stosunku do Persji i innych terenów położonych na wschód od tego kraju²⁴.

Spis świętych aneksu zrobiony został według hierarchii święceń – najpierw biskupi, następnie prezbiterzy, na końcu diakoni, przy czym przy imionach nie podano dat świętowania ich pamięci. Wykaz ten został zapewne mechanicznie dołączony do martyrologionu po jego dotarciu do Persji. Ze względu na niewielką wartość naukową (brak przyporządkowania osób datom) nie jest on przedmiotem szerszych zainteresowań badaczy.

Martyrologion Syryjski to niemal w 100% wykaz świętych. Zawiera on jedynie jedno święto pod konkretną datą – 6 stycznia – Objawienie Pańskie (które wtedy łączyło

¹⁸ Ibidem, s. 86. Zaraz potem autor dodaje: „Oczywiste jest, że nazywanie rzymskich kalendarzy martyrologami przeszło ze wschodnich kalendarzy, nazywanych martyrologami”. Por. *Calendarium and Gesta Martyrum*, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/encyc01.html?term=Acta%20Martyrum,%20Acta%20Sanctorum> [dostęp: 20.11.2012].

¹⁹ W niektórych przekładach tytułu, bliższych syryjskiemu oryginałowi, zamiast terminu „męczennicy” używany jest termin „wyznawcy”, pod którym rozumiano tych chrześcijan, którzy ponieśli śmierć za wiarę; zob. Сергий (Спасский), op. cit., s. 76.

²⁰ Ibidem, s. 77, por. s. 615.

²¹ „...nie dlatego, że pierwsze jego karty zostały utracone, ale tak on w rzeczy samej rozpoczął” – zauważył arcybiskup Sergiusz (Spasski); Ibidem, s. 77.

²² Zob. wyjaśnienie do przypisu 19.

²³ Jak wyżej.

²⁴ Por. K. Kellner, *Heortology; a History of the Christian Festivals from Their Origin to the Present Day*, London 1908, s. 354.

jeszcze w sobie dwa święta: Boże Narodzenie i Chrzest Pański²⁵) oraz wspomnienie dwóch innych świąt: Paschy i Pięćdziesiątnicy.

Pamięć świętych obejmuje 162 dni w roku, zatem średnio co drugi dzień zawiera wspomnienie jakiegoś świętego. W tych 162 dniach odnotowanych zostało 180 tzw. „pamięci”²⁶. Termin ten należy rozumieć nie tylko jako jedno imię przypisane do konkretnego dnia w kalendarzu, ale też grupę świętych, którzy ponieśli śmierć w tym samym miejscu i czasie. Są to zatem „pamięci zbiorowe”. I tak np. pod datą 25 stycznia widnieją „W Nikomedii Tytus, Satyr i Mamaj”, a pod datą 12 lutego „W Aleksandrii Kandyd i inni męczennicy”. Jak widać, „zbiorowe pamięci” mogą zawierać precyzyjną liczbę świętych, ale też liczbę niemożliwą do określenia. Zasadniczo *Martyrologion Syryjski* ma jedno wspomnienie na jeden dzień, chociaż niektóre „pamięci” powtarzają się w różnych dniach roku nawet dwa lub trzy razy.

Struktura zapisu kalendarzowego stosowanego w martyrologie jest podobna: po dacie zwykle podawane jest miejsce śmierci świętego, a następnie jego imię, przy czym u osób z hierarchii kościelnej również stopień święceń (biskup, prezbiter, diakon). Przy niektórych imionach dodawany jest przymiotnik „stary” (ros. *древний*), co oznacza zapewne, że są to męczennicy, którzy ponieśli śmierć jeszcze przed prześladowaniami, mającymi miejsce za czasów cesarza Dioklecjana²⁷. Przy imionach niektórych spośród niemęczenników dodatkowo użyto terminu „pamiętka” (ros. *память*). Łącznie kalendarz ten zawiera aż 445 imion męskich i 72 imiona żeńskie, z których znaczna część nie weszła do współczesnych prawosławnych kalendarzy²⁸.

Wymieniani w kalendarzu święci to niemal bez wyjątku wschodni męczennicy, przy czym najwięcej jest pamięci świętych trzech znamienitych wschodnich miast: Nikomedii (32), Antiochii (24) i Aleksandrii (19)²⁹. Dużo rzadziej reprezentowane są inne wschodnie miasta Azji Mniejszej: Cezarea Kapadocka (7) i Ancyra (obecna Ankara) w Galicji (5). Inne (m. in. Laodycea, Frygia, Nicea, Chalcedon, Edessa, Cezarea Palestyńska i in.) występują bardzo rzadko – przy jednej, dwóch lub trzech pamięciach³⁰.

Istotna wydaje się obecność w kalendarzu niemałej liczby męczenników z terenów Półwyspu Bałkańskiego – i nie tylko z Macedonii (geograficznie obejmującej większą część współczesnej północnej Grecji), ale też z Tracji (obecna południowa Bułgaria, część Grecji graniczącej z Turcją) – 5 pamięci – Ilirii (z grubsza odpowiada terytorium byłej Jugosławii); Syrmium (obecnie Sremska Mitrovica w Serbii) – 4

²⁵ Zob. np. J. Charkiewicz, *Wielkie święta prawosławne...*, s. 80.

²⁶ Abp Sergiusz podaje, że z tej liczby tylko 45 pamięci znajdowało się w kalendarzach liturgicznych końca XIX wieku, zob. Сергей (Спасский), op. cit., s. 22.

²⁷ М. Скабалланович, op. cit., s. 277.

²⁸ *Откуда мы родом?* <http://festival.mgggu-sh.ru/modules/get-file.php?id=3846> [dostęp: 20.07.2013].

²⁹ Dane za: М. Скабалланович, op. cit., s. 277. Abp Sergiusz (Spasski) podaje nieco inne dane: odpowiednio 30, 23 i 18 pamięci, zob. Сергей (Спасский), op. cit., s. 79, co wynika z innego przyjętego przez niego sposobu liczenia.

³⁰ Ibidem, s. 79.

pamięci – i Dacji (większa część to obecna Rumunia). Było to wynikiem szybkiego rozwoju chrześcijaństwa na tych terenach, spotęgowanego po przeniesieniu stolicy Cesarstwa do Bizancjum (Konstantynopola) w latach 30. IV wieku. Znikoma jest zaś obecność zachodnich świętych, o ile w ogóle zaliczymy do nich kilku męczenników z Kartaginy.

Poza męczennikami pierwszych wieków w kalendarzu znajdują się również pamięci kilkunastu biskupów: siedmiu antiocheńskich³¹, po dwóch aleksandryjskich i palestyńskich, jednego rzymskiego (Sykstus II) oraz dwóch, których miast-ka-tedr nie podano. Nie ma w nim natomiast jeszcze żadnego świętego mnicha (cs. *преподобный*).

Chociaż lista świętych wymienionych w *Martyrologionie Syryjskim* jest geograficznie bardzo szeroka (od Syrmium na Bałkanach po Kartaginę, od Dacji po Edesę i Persję oraz Aleksandrię), to brak jest w martyrologionie wspomnienia wielu innych szeroko ówczasnie znanych świętych. I tak, nie ma tu np. imienia Bogurodzicy (czy jakichkolwiek świąt maryjnych), Jana Chrzciciela, męczennicy Tekli, Grzegorza, biskupa Neocezarei, męczennicy Eutymii, 40 męczenników z Sebasty oraz większości apostołów³². Spośród nich wymieniono tylko: Jana Teologa (Ewangelistę), Jakuba, brata Pańskiego, Piotra i Pawła, przy czym apostoł Piotr nazywany jest „koryfeuszem apostołów”. „Koryfeuszem męczenników” nazywa się z kolei męczennika Stefana. Zastanawiać może niemal zupełny brak w kalendarzu świętych starotestamentowych: zapisano tylko dzień braci Machabeuszów (+166 r. przed Chrystusem).

Martyrologion Syryjski ma też jeden dzień, kiedy obchodzona jest pamięć wszystkich męczenników, co stanowiło odpowiedź na potrzebę upamiętnienia tysięcy bezimiennych świadków, którzy ponieśli śmierć za Chrystusa w pierwszych wiekach. Z czasem święto to przerodziło się w pamięć wszystkich świętych. Tę funkcję pełni w kalendarzu piątek po święcie Paschy, ale nie był to jedyny dzień, kiedy można było czcić ich pamięć – św. Jan Chryzostom w swoim kazaniu na dzień Wszystkich Świętych mówi o pierwszej niedzieli po Pięćdziesiątnicy³³.

Martyrologion Syryjski charakteryzuje kilka cech szczególnych, które badacze interpretują w różny sposób. Dotyczy to zwłaszcza obecności imion znanego historyka Kościoła Euzebiusza z Cezarei, o którym wiadomo, że skłaniał się ku arianizmowi i jakiegoś „aleksandryjskiego prezbitera Ariusza”, co mogłoby sugerować, że za świętego uchodzi przywódca herezji ariańskiej. Trudność sprawiają także pamięci świętych na dni 8-30 czerwca, zapisane w *Martyrologionie Hieronima*³⁴, porównywalnym strukturalnie

³¹ Michaił Skabałanowicz podaje liczbę 2, ale jest to oczywista pomyłka. М. Скабалланович, op. cit., s. 277.

³² Wskazuje na to w szczególności archim. Сурриан (Керн): Киприан (Керн), op. cit., s. 123.

³³ *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, red. J.-P. Migne, Paris 1862, t. 50, s. 706. Na Wschodzie dzień m-dlitewnej pamięci wszystkich świętych znalazł się tym samym wśród świąt ruchomych, podczas gdy na Zachodzie wśród świąt stałych (obecnie jest to 1 listopada), niezależnych od dnia świętowania Paschy.

³⁴ Zachodni kalendarz z połowy V wieku.

z zabytkiem *syryjskim*, pod tymi samymi datami, lecz miesiąc później – w lipcu. Przeanalizujmy te miejsca kolejno.

Imiona przychylnego arianizmowi Euzebiusza z Cezarei i samego Ariusza skłaniają większość uczonych zachodnich (Szwajcar, Emil Egli, Francuz, Louis Duchesne³⁵, Niemiec, Karl Kellner³⁶) do spekulacji, że kalendarz powstał „w okresie i miejscu panowania arian”³⁷, a zatem ma ariański charakter. Naukowcy ci podkreślają też brak w martyrologionie pamięci św. Ojców pierwszego Soboru Powszechnego, którzy osadzili herezję ariańską. Inni badacze (głównie Wasyl Bołotow³⁸) przytaczają jednak argumenty przemawiające przeciwko ariańskiemu charakterowi zabytku. Wskazują m. in. na obecność w nim jednego z uczestników pierwszego soboru powszechnego, św. Jakuba z Nisibis, oraz na brak imion jakichkolwiek biskupów ariańskich, ale przede wszystkim podważają tezę, że wymieniony tu „prezbiter Ariusz”, to Ariusz arianin – założyciel arianizmu. O ile³⁹ Euzebiusz mógł znaleźć się w martyrologionie z racji zajmowanej pozycji (może o tym świadczyć dopisek przy jego imieniu „historiograf”), o tyle Ariusz – wpisany pod datą 6 czerwca – to zapewne inna osoba, chociaż o tym samym imieniu, funkcji i pochodzeniu co przywódca herezji⁴⁰. obrońcy czystości wschodniego charakteru *Martyrologionu Syryjskiego*, porównując go z *Martyrologionem Hieronima*, rozważają też możliwość zaistnienia pomyłki w zapisie imienia. Tego typu wypadki w pracy skrybów nie należały do rzadkości, szczególnie liczne błędy literowe dotyczyły nazw geograficznych i imion. W martyrologionie przypisywanym św. Hieronimowi pod datą 6 lipca⁴¹ figuruje męczennik Aryton. *Nota bene* w *Martyrologionie Hieronima* (tylko nie pod datą 30 maja, jak w *Martyrologionie Syryjskim*, a pod 21 czerwca) imię historiografa Euzebiusza jest również obecne. W związku z tym, jak reasumuje abp Sergiusz, „Co najwyżej można podejrzewać, że kalendarz syryjski mógł zostać zeszepecony przez arianina (który dopisał imiona Ariusza i Euzebiusza – przyp. J.Ch.), i że arianie w niektórych miejscach zmieniali tekst Pisma Świętego i żywoty świętych męczenników”⁴², tym bardziej, że dotyczy to jedynie tych dwóch miejsc.

Inną kwestią są różne dni pamięci tych samych świętych w *Martyrologionie Syryjskim* i *Hieronima* z miesięcy czerwiec-lipiec. Wielu badaczy skłania się ku tezie, że zapis syryjski jest pomyłką⁴³. Przeciwnie stanowisko zajmuje abp Sergiusz (Spasski) ze

³⁵ L. Duchesne, *Origines du Culte Chretien*, Paris 1889.

³⁶ Por. np. K. Kellner, op. cit., s. 352-362.

³⁷ М. Скабалланович, op. cit., s. 277.

³⁸ В. Болотов, *Следы древних месяцесловов поместных церквей*, „Христианское чтение” 1893, т. 1, s. 177 in. Wersja elektroniczna: <http://spbpa.ru/data/1893/0102/1893-0102-08.pdf> [dostęp: 20.07.2013].

³⁹ Pisze o tym w szczególności abp Sergiusz (Spasski): Сергей (Спаский), op. cit., s. 86.

⁴⁰ Pisze o tym w szczególności Wasyl Bołotow; В. Болотов, op. cit., s. 177 in. [dostęp: 20.07.2013].

⁴¹ O prawdopodobnej zamianie większej części lipca większą częścią czerwca będzie jeszcze mowa.

⁴² Сергей (Спаский), op. cit., s. 86.

⁴³ Osobną kwestią pozostają daty, pod którymi w kalendarzach zapisywano imiona świętych. W różnych kalendarzach ci sami święci często figurowali pod różnymi datami, co wynikało m. in. z tego, że zamiast dnia śmierci zapisywano dzień przeniesienia ich relikwii bądź poświęcenia świątyni na ich cześć. Niejednokrotnie dni te były również

względu na chronologiczne pierwszeństwo wschodniego zabytku. Pisze on stanowczo: „Ponieważ kalendarz syryjski jest najstarszym z zachowanych do naszych czasów, to wskazane w nim daty pamięci świętych należy uznać za prawdziwe albo bliższe rzeczywistości w odniesieniu do czasu ich śmierci”⁴⁴.

Analizując katalog świętych z *Martyrologionu Syryjskiego* badacze stawiali różne tezy o proveniencji kalendarza. Opowiadali się za jego nikomedyjskim bądź antiocheńskim pochodzeniem. Poszukiwanie źródeł w Antiochii Syryjskiej (obecnie na terenie południowej Turcji, tuż przy granicy z Syrią, nad Morzem Śródziemnym) świadczyć mogłoby w szczególności język syryjski, w którym został on spisany. Po drugie, znajdują się w nim imiona aż siedmiu antiocheńskich biskupów. Za pochodzeniem *Martyrologionu Syryjskiego* z Nikomedii (obecnie na terytorium Turcji, dawna stolica Bitynii, położona niedaleko Konstantynopola) przemawia z kolei największa w nim liczba męczenników z tego właśnie terenu.

Uogólniając, kalendarz ten powstał bądź w Nikomedii, by następnie dostać się pod silny wpływ Antiochii, bądź też odwrotnie: powstał w Antiochii, a później duży wpływ wywarła na niego Nikomedia. Biorąc pod uwagę geografię rozwoju martyrologionu, najbardziej prawdopodobne jest, że pierwotnie spisany został w Nikomedii, skąd powędrował dalej na Wschód (geograficznie południowy wschód) do Antiochii Syryjskiej, gdzie został uzupełniony i przepisany po syryjsku. Stąd z kolei wędrował jeszcze dalej na wschód, do Persji, o czym świadczy dodatek w postaci dołączonego do kalendarza wykazu świętych perskich, już nie wpisanych bezpośrednio do niego⁴⁵.

Analizując *Martyrologion Syryjski* dochodzimy do wniosków, które już u schyłku XIX wieku sformułował abp Sergiusz (Spasski)⁴⁶:

- kalendarze z IV wieku w znacznym stopniu różniły się od współczesnych;
- w młodszych kalendarzach stopniowo opuszczano imiona świętych z pierwszych wieków chrześcijaństwa (dodajmy: w szczególności tych, co do których brakowało świadectw potwierdzających ich istnienie);
- pomiędzy kalendarzami wschodnimi i zachodnimi już w IV wieku zauważalne były różnice dotyczące katalogów świętych, które wraz z upływem wieków dalej się pogłębiały.

---

dobierane „według uznania osoby opracowującej kalendarz”. В. А. Алымов, op. cit., s. 16. Szczególnie dotyczyło to imion świętych zachodnich wpisywanych do kalendarzy wschodnich i odwrotnie. Różnica pomiędzy wczesnymi kalendarzami wschodnimi i zachodnimi polegała też na tym, że przy opracowywaniu tych pierwszych twórcy mieli dużo więcej swobody, wynikiem czego były większe różnice, zaś opracowywaniu kalendarzy zachodnich towarzyszyła większa centralizacja, a zatem i mniejsze różnice w dniach pamięci świętych.

⁴⁴ Сергей (Спасский), op. cit., s. 81.

⁴⁵ Por. Сергей (Спасский), op. cit., s. 82-83; М. Скабалланович, op. cit., s. 277 (pisze on „o ile to jest błąd”) oraz К. Kellner, op. cit., s. 196.

⁴⁶ Сергей (Спасский), op. cit., s. 86.

W tym miejscu warto też przypomnieć, że ten sam hierarcha wskazał na ogólne zasady odróżniania kalendarzy powstałych w późniejszym czasie od tych wcześniejszych, powstałych w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, są one następujące:

– do IV wieku w kalendarzach do imienia świętego nie dodawano jeszcze tytułu, wskazującego na kategorię świętości, co wynikało z faktu ich stosunkowo niedużej liczby oraz tego, że w danej gminie chrześcijańskiej byli oni bardzo dobrze znani (dotyczy to też *Martyrologionu Syryjskiego*);

– im mniej dni w roku ma pamięci świętych (indywidualnych bądź kolektywnych), tym kalendarz jest starszy⁴⁷;

– w najstarszych kalendarzach nie było jeszcze świąt ku czci Matki Bożej, bowiem jej pamięć była obchodzona łącznie ze Zbawicielem w ramach świąt Mu poświęconych (dotyczy to też *Martyrologionu Syryjskiego*);

– w dwóch miesiącach, marcu i kwietniu, tj. w okresie Wielkiego Postu i Paschy, w pierwszych kalendarzach nie było jeszcze pamięci świętych, co wynikało z zapisu Kanonu 51. soboru w Laodycei (343 r.), wskazującego, że w tym okresie „nie należy obchodzić dni narodzin męczenników, lecz pamięć świętych męczenników czcić w soboty i w dni niedzielne”⁴⁸;

– im mniej jest w kalendarzach imion świętych hierarchów i świętych mnichów (chyba że byli oni równocześnie męczennikami bądź wyznawcami), a proporcjonalnie więcej imion męczenników i wyznawców, tym kalendarz jest starszy⁴⁹.

Wnioski powyższe świadczą o tym, jak długi i złożony był w szczególności początkowy okres formowania się kalendarzy liturgicznych. Tym większa z punktu widzenia naukowego jest wartość *Martyrologionu Syryjskiego*, nazwanego przez Michaiła Skałałanowicza „typem kalendarza lokalnego na początkowym etapie jego przekształcania się w ogólnokościelny”⁵⁰, a przez Wiktora Ałymowa nieco na wyrost „kalendarzem ogólnokościelnym”⁵¹. W każdym razie, martyrologion ten jest z pewnością dowodem, że już pod koniec IV wieku na Wschodzie istniał obszerny kalendarz, zawierający wiele pamięci świętych na blisko połowę dni roku. Świadczy też o tym, jak wcześnie rozwój kultu świętych w chrześcijaństwie znalazł swój wyraz w przeznaczonych do użytku liturgicznego oficjalnych dokumentach (a takimi były kalendarze), sporządzanych z błogosławieństwa najwyższych władz kościelnych.

⁴⁷ O ile zasada ta dotyczyła wczesnych kalendarzy wschodnich, o tyle w kalendarzach zachodnich z tego okresu miał miejsce odwrotny proces: „późniejsze zachodnie martyrologiony Bedy i Adona (VIII i IX w. – przyp. J.Ch.) i ogólnie inne są dużo bardziej ubogie w pamięci niż starożytny Hieronimowy” – pisze abp Sergiusz (Spasski), zob. Сергей (Спасский), op. cit., s. 15.

⁴⁸ A. Znosko, *Kanony Kościoła Prawosławnego*, Hajnówka 2000, s. 163.

⁴⁹ Сергей (Спасский), op. cit., s. 12-13.

⁵⁰ М. Скабалланович, op. cit., s. 277-278.

⁵¹ В. А. Алымов, op. cit.

SUMMARY

Jarosław Charkiewicz, Białystok

Saints in *Syrian Martyrologium*

Keywords: Saints, *Syrian Martyrologium*, Church Calendar

The end of an open and organized persecution of Christians, which was laid by the Edict of Milan (313), intensified the worship of saints in Christianity. From this time the first calendars that were used during services were established. Initially they were included into the pagan calendars but soon completely diverged from them. From the fourth-fifth century to the present day several liturgical calendar survived. *Syrian Martyrologium*, is considered to be the only one Eastern calendar that preserved to this day. It was written in 411-412 and was the Syrian translation of the Greek text, that appeared, probably, in Nicomedia in the last quarter of the fourth century.

Rise of the liturgical calendar and its further development from the beginning was associated with the saints. So it was with *Syrian Martyrologium*, which despite the lists of the saints consists only one feast unrelated to them (Epiphany), and two others (Passover and Pentecost) that were only indirectly mentioned in it. The calendar has almost half of the days in the year with saints „memories”, individual and collective. The vast majority of them were martyrs. Among other types of holiness there were also the names of several bishops and four apostles.